ISSN -2583-147X(P), Vol.- 8, Issue No. I, April 2022
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ତରଭେଦ ଓ ଲୋକସଂସ୍କୃତି

ଡ.ଶରତ କୁମାର ଜେନା

'ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି ବା ଫୋକଲର୍' ଆଧୁନିକ କାଳର ଜ୍ଞାନରାଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଦ୍ୟା ଭାବରେ ପରିଚିତ। ବିଶ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାୟତନିକ ଶାସ୍ତ୍ର ମ୍ନରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଦ୍ୟା ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି। ଇଂରାଜୀରେ ଯାହା 'ଫୋକଲର୍' ଭାବରେ ସୁପରିଚିତ, ସାଧାରଣ ଭାବେ ଓଡ଼ିଆରେ ତାକୁ 'ଲୋକସଂସ୍କୃତି' ବା 'ଲୋକବିଦ୍ୟା' ବୋଲି କୁହାଯାଏ। କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ଲୋକସଂସ୍କୃତି ହେଉଛି ବୃହତ୍ତର ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଅଙ୍ଗ। ତେଣୁ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ୱରୂପ ବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଅବହିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ। ସାଧାରଣତଃ ସଂସ୍କୃତି କହିଲେ ସାହିତ୍ୟ, ଶିଳ୍ପ, ନୃତ୍ୟ, ସଙ୍ଗୀତ ଆଦିକୁ ବୁଝାଏ। ଏଇ ଅର୍ଥରେ ଆମେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନର କଥା କହୁ ଏବଂ ସାଧାରଣ ଭାବେ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ କହିଲେ, ନାଚ, ଗୀତ, ଅଭିନୟ, ଆବୃତ୍ତି, ଆଦିକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଏ। କିନ୍ତୁ ଗଭୀର ଅର୍ଥରେ ଏବଂ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସଂସ୍କୃତି ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ବ୍ୟାପକ। ତାହା କେବଳ ମାତ୍ର ନାଚ, ଗୀତ, ଇତ୍ୟାଦି ମ୍ନରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ। ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ବା ସାଂସ୍କୃତିକ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କୁହାଯାଏ; ମାନବ ଜୀବନର ଯାବତୀୟ କର୍ମଧାରା ବା ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ସଂସ୍କୃତି। ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆମେ ବିଶେଷଭାବେ ଉସଙ୍ଗସକ୍ଷସସ୍ପବସ୍ପସକ୍କଭ ଓ ଉଙ୍କକ୍ଷସ୍ପଙ୍କସ୍ପର ଶବ୍ଦଟି ଗ୍ରହଣ କରୁଛୁ। ସାଧାରଣ ଭାବେ ଉସଙ୍ଗସକ୍ଷସସ୍ପବସ୍ପସକ୍କଭର ଅର୍ଥ ସଭ୍ୟତା, ଯାହା ମୂଳତଃ ମାନବ ସମାଜର 'ବହିଃରଙ୍ଗ' ବା 'ପାର୍ଥିବ ଦିଗ' ଏବଂ ଉଙ୍କକ୍ଷସ୍ପଙ୍କସ୍ପରର ଅର୍ଥ ସଂସ୍କୃତି, ଯାହା ସୁଉନ୍ନତ, ଆଳଙ୍କାରିକ, ଅନ୍ତରଙ୍ଗ, ଆତ୍ମିକ ଭାବସମ୍ପଦକୁ ବୁଝାଏ। 'ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ' ଗ୍ରନ୍ଥାନୁସାରେ– "ଆତ୍ମସଂସ୍କୃତିର୍ବାବ ଶିଳ୍ପାନି....ଆତ୍ମାନଂ ସଂସ୍କୁରୁତେ"– ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଳ୍ପ ସମୂହ ହେଉଛି ଆତ୍ମାର ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ଶିଳ୍ପକର୍ମଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମାର ସଂସ୍କୃତି ସାଧନ ହୁଏ, ତାହା ଜନଗୋଷ୍ଠୀ ଓ ସମାଜଧାରାର ବାସ୍ତବତା ଓ ମାନସକ୍ରିୟା-ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଓ ସୃଜନଶୀଳତାର ସାମଗ୍ରିକ ଉପାଦାନ ଉପକରଣର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ। ଲାଟିନ୍ 'କଲଚର୍' ଓ ଜର୍ମାନ୍ 'କୁଲ୍‌ତୁର୍' ଶବ୍ଦ ରୂପର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଅର୍ଥର ବ୍ୟଞ୍ଜନାରୁ ଦୂରେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୃ-ସମାଜତତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ–

Culture is the central concept of anthropology and denotes all the knowledge, technologies, values, beliefs, customs and behaviors common to people." All that is socially transmited in society, Including artistic, social, ideological and religious patterns of behavior, and the techniques for mastering the environment."

ପ୍ରକୃତରେ କହିଲେ – ମନୁଷ୍ୟର ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ଥିବା ଇତିହାସ ହିଁ ସଂସ୍କୃତି, ଯାହା ସମାଜ ଓ ଜୀବନଯାପନର ସାମଗ୍ରିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ପ୍ରତିରୂପ।

ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ ତାହା ହେଉଛି, ସଂସ୍କୃତି ଭିତରେ ଯେମିତି ନାଚ, ଗୀତ, ଅଭିନୟ, ଶିଳ୍ପକଳା, ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୁଏ, ସେମିତି ମନୁଷ୍ୟର ଆଚାର, ଆଚରଣ, ବିଶ୍ୱାସ, ସଂସ୍କାର, ଖାଦ୍ୟ, ଔଷଧ, ପଥ୍ୟ, ଘରଦ୍ୱାର, ଆସବାବପତ୍ର, ବ୍ୟାବହାରିକ ସାମଗ୍ରୀ, ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛେଦ, ଧର୍ମ, ଉତ୍ସବ ପ୍ରଭୃତି ସବୁ କିଛି ହିଁ ସଂସ୍କୃତି ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ। ଏହି ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥରେ ସଂସ୍କୃତିକୁ ନୃତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସମାଜ ତତ୍ତ୍ୱର ବିଷୟ ଭାବରେ ଗଣନା କରାଯାଏ ଏବଂ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ମ୍ନ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଏଇ ବୃହତ୍ତର ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରେ।

ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ କୁହାଯାଏ, ସଂସ୍କୃତି ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ଇତିହାସ ଓ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମବିକାଶର ଇତିହାସ ସଙ୍ଗେ ଜଡ଼ିତ। ସାଧାରଣତଃ ବିଶେଷ ପରିଶୀଳିତ ବା ପରିମାର୍ଜିତ ଅର୍ଥରେ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ ଏବଂ ଏଇ ଅର୍ଥରେ ବିଦଗ୍ଧ ମନୁଷ୍ୟକୁ ବା ଉନ୍ନତ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ମନୁଷ୍ୟକୁ ସଂସ୍କୃତିବାନ ହିସାବରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଏ। ସଂସ୍କୃତିର ଏହି ରୂପ ଚିହ୍ନିତକରଣ ବା ମାନନିର୍ଦ୍ଦେଶ କିନ୍ତୁ ଅବୈଜ୍ଞାନିକ। କାରଣ ସବୁପ୍ରକାର ଅବସ୍ଥାନ ଭିତରେ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ସଂସ୍କୃତି ବିକଶିତ ହୁଏ। ଐତିହାସିକ, ଭୌଗୋଳିକ ଏବଂ ସାମାଜିକ-ଅର୍ଥନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଅନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତି ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ। ମଣିଷର ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମବିକାଶର ଧାରା ଅନୁସରଣ କରେ। ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତି ମ୍ନ ନାନା ରୂପରେ ଉଦ୍‌ଭବ ଓ ବିକାଶ ଘଟେ। ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶର ଏକ ପ୍ରାନ୍ତରରେ ଯେମିତି ଆଦିମ ସମାଜ ଅଛି, ସେମିତି ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଅଛି କ୍ରମବିକଶିତ ଉନ୍ନତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବା ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜ। ସ୍ୱଭାବତଃ ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ବିକାଶରେ ଏଇ ପର୍ଯ୍ୟାୟ

ବା ସ୍ତରଭେଦ ଅନୁସାରେ ହିଁ ସଂସ୍କୃତିର ମ୍ନ ସ୍ତରଭେଦ ବା ରୂପଭେଦ ଦେଖାଯାଏ । ସର୍ବତ୍ର ବା ସବୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କୃତି ସବୁ ରୂପରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ । ସମାଜ ଓ ଇତିହାସର ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ, ଦେଶ ଓ କାଳ ଅନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତି ବିଚିତ୍ର ରୂପରେ ଉଦ୍‌ଭୂତ ଓ ବିକଶିତ ହୁଏ । ସମାଜ ବିକାଶର ଇତିହାସ ଅନୁସାରେ ବିଶେଷଜ୍ଞଗଣ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତିର ବିଚିତ୍ରରୂପ ଅନୁଧାବନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥାନ୍ତି । ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ଆଲୋକରେ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ତରଭେଦ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରନ୍ତି ଏବଂ ତାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନିରୂପଣ କରନ୍ତି ।

ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଐତିହାସିକ ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଅବସ୍ଥାନଗତ ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପକୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଧାରାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଏ । ମୋଟାମୋଟି ଭାବେ କହିଲେ, ଦୈନିକ ଜୀବନ ପ୍ରବାହ ଉତ୍ପାଦନ ପଦ୍ଧତି ଓ ବଣ୍ଟନରୀତି ଏବଂ ଆର୍ଥ-ସାମାଜିକ ବ୍ୟବହାର ବସ୍ତୁଗତ ସୌଧ ବା ଭିତ୍ତିଭୂମିକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସାଂସ୍କୃତିକ ଉପ-ସୌଧର ରୂପ ବିଚିତ୍ରଧାରାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ଯାହାର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାଶ ''ୋକଲର୍ ବା ଲୋକସଂସ୍କୃତି ।

ମାନବସମାଜ ତଥା ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଉଦ୍‌ଭବ ଓ ବିକାଶର ଇତିହାସକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଲୋକସଂସ୍କୃତି ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମବିକାଶର ଏକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣାମ । ସମାଜବିଜ୍ଞାନୀମାନେ ବିବର୍ତ୍ତନ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସାରେ, ସମାଜ ବିକାଶର ଗୋଟିଏ ଦିଗରେ ଆଦିମ ସମାଜର ରୂପ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଛନ୍ତି ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜର ରୂପ ଓ ପ୍ରକୃତି । ସମାଜ ବିବର୍ତ୍ତନର ଇତିହାସ ଦିଗରୁ, ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କୁହାଯାଏ ଯେ, ସମାଜ ବିକାଶର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ତର ଅନୁସାରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଛି । ଆର୍ଥ-ସାମାଜିକ କାରଣ ଏବଂ ଉତ୍ପାଦନ ବଣ୍ଟନ ପ୍ରଥାର ତାରତମ୍ୟରେ ସମାଜବିକାଶର ଧାରା କାଳର ପ୍ରବାହରେ ନାନା ରୂପ ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଧାରଣ କରି ବିକଶିତ ହୋଇଛି ।

ଆଦିମ ସମାଜ ଥିଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ । ସମାଜର ଅଗ୍ରଗତି ଧାରାରେ ଶ୍ରେଣୀ ଓ ବର୍ଣ୍ଣଗତ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । 'ଳରେ ଆଦିମ ସମାଜରେ ଥିବା ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ ରୂପ କ୍ରମଶଃ ନଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ତତ୍ତ୍ୱଗତ ଦିଗରୁ କୁହାଯାଏ, ଆଦିମ ସମାଜର ସମଷ୍ଟିଗତ ଜୀବନଧାରାର ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପ ଆଦିମ ସଂସ୍କୃତିର ଅଭିନ୍ନ ଏକକ ଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଏକକ ଆଦିମ ରୂପକୁ ସାଧାରଣ ଭାବେ କୁହାଯାଏ ଆଦିମ ସଂସ୍କୃତି (ଚକ୍ସଙ୍କସଷ୍ୱସଙ୍ଗର ଉଙ୍କଷଷ୍ୱଙ୍କଙ୍କର) । ସେହିପରି ବିପରୀତ ଭାବେ ସମାଜ ଅଗ୍ରଗତିର ବିଶିଷ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସମାଜ ଯେତେବେଳେ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଛି ସେତେବେଳେ ସମାଜ ଓ ଜୀବନଧାରାର ବିଭିନ୍ନତାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ । ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜର ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ରୂପର ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶକୁ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଧାରା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । (୧) ଉଚ୍ଚ ବା ଶିଷ୍ଟ ସଂସ୍କୃତି (ଐସଶଷ ଉଙ୍କଷୱଙ୍କଙ୍କର) ଓ (୨) ଲୌକିକ ବା ଲୋକସଂସ୍କୃତି (ଋକ୍ଟଷଳଷକ୍ଟକ୍ସର)

ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ସମାଜର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର ଇତିହାସର ଧାର ଅନୁସରଣ କରି ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଅବସ୍ଥାନଗତ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଧାବନର ସୂତ୍ରରେ କୁହାଯାଏ ଯେ, ସଂସ୍କୃତିର ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପ ସମାଜ ବାସ୍ତବତାର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରଧାନତଃ ତିନୋଟି ଧାରାକୁ ନେଇ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ଯଥା –

(କ). ଆଦିମ ସଂସ୍କୃତି (ଚକ୍ସଙ୍କସଷ୍ୱସଙ୍ଗର ଉଙ୍କଷଷ୍ୱଙ୍କଙ୍କର),

(ଖ). ଲୋକସଂସ୍କୃତି (ଋକ୍ଟଷଳଷକ୍ଟକ୍ସର),

(ଗ). ଉଚ୍ଚ ସଂସ୍କୃତି (ଐସଶଷ ଉଙ୍କଷୱଙ୍କଙ୍କର)

ଆଧୁନିକ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମାଜ ବିକାଶର ସ୍ତରଭେଦ ଅନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତିର ଯେଉଁ ରୂପଭେଦ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଏ, ତାର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଭାଗ ହେଉଛି ଲୋକସଂସ୍କୃତି । ସଂସ୍କୃତି ହେଉଛି ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନଧାରାର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମବିକାଶର ଧାରା ଯେମିତି ସାମାଜିକ ଜୀବନଧାରା ଓ ମଣିଷର ଜୀବନଯାପନ ପଦ୍ଧତିର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଘଟେ, ସେହି ଅନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତିର ବି ରୂପାନ୍ତର ଘଟେ । ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଯେମିତି ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତାର ଉଦ୍ଭବ -ବିକାଶର ଇତିହାସକୁ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ, ସେମିତି ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମାଜକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଆଦିମ ସମାଜ ଓ ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜ- ଏଇ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ ଏବଂ ତଦନୁସାରେ ସଂସ୍କୃତିର ରୂପଭେଦ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରାଯାଏ ।

ସଂସ୍କୃତିର ରୂପଭେଦ ଏବଂ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଅବସ୍ଥାନଗତ ପ୍ରକୃତି ନିମ୍ନଲିଖିତ ରେଖାଚିତ୍ରରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ସ୍ତର	**ସମାଜ**	**ସମାଜର ରୂପ**	**ସଂସ୍କୃତିର ରୂପ**
ପ୍ରାଥମିକ ସମାଜ	ଆଦିମ ସମାଜ	ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ ଅବିଭକ୍ତ	ଅବିଭକ୍ତ ସଂସ୍କୃତିଆଦିମ ସଂସ୍କୃତି

ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜ ବିଭକ୍ତ ସମାଜ
ବିଭକ୍ତ ସଂସ୍କୃତିଆଦିମ ଲୋକ ଉଚ୍ଚ ସଂସ୍କୃତି ସଂସ୍କୃତି
ସଂସ୍କୃତି

ଉପରୋକ୍ତ ରେଖାଚିତ୍ର ଅନୁସାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ, ସମାଜ ଓ ସଭ୍ୟତା ବିକାଶର ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ଯୋଉଠି ଆଦିମ ସମାଜର ଅବସ୍ଥିତି, ସେଇଠି ସମାଜର ରୂପ ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ ଓ ଅବିଭକ୍ତ । ସମାଜର ରୂପ ଯେହେତୁ ଗୋଷ୍ଠୀବଦ୍ଧ ଓ ଅବିଭକ୍ତ, ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତିର ରୂପ ମଧ୍ୟ ଆଦିମ ରୂପରେ ଅବିଭକ୍ତ । ସମାଜ ବିକାଶର ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଅଗ୍ରଗତି ସମାଜର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ବର୍ଣ୍ଣ-ଶ୍ରେଣୀଗତ ବିଭାଗ ଅନୁସାରେ ସମାଜ ବିଭକ୍ତ ରୂପେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ଅଗ୍ରଗତି ବିଭକ୍ତ ସମାଜର ସଂସ୍କୃତିର ରୂପ ଖୁବ୍ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ବିଭକ୍ତ ସଂସ୍କୃତି ଧାରାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରେ । ବିଭକ୍ତ ସଂସ୍କୃତିର ରୂପଗୁଡ଼ିକୁ ମୂଳତଃ ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରଯାଏ । ଯଥା - ଆଦିମ ସଂସ୍କୃତି, ଲୋକସଂସ୍କୃତି ଓ ଉଚ୍ଚସଂସ୍କୃତି । ଏଇ ସ୍ତରଭେଦ ଅନୁସାରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ସମାଜ-ସଂସ୍କୃତିଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

କୁହାଯାଏ, ସମାଜ ବିକାଶର ଧାରା ଏବଂ ଜୀବନଯାପନଗତ ପଦ୍ଧତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ 'ଳରେ ଇତିହାସର ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ ସଂସ୍କୃତି ଏଇ ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ ରୂପର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶ ଘଟିଛି । ଖୁବ୍ ସ୍ୱାଭାବିକ କାରଣରେ ସଂସ୍କୃତିର ଏଇ ବିଭିନ୍ନତା ତ୍ରିବିଧ ସଂସ୍କୃତିର ବିଶେଷ ବିଶେଷ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଧାରଣ, ବହନ ଓ ପ୍ରତି'ଳନ କରେ । ସ୍ୱକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପାଇଁ ହିଁ ସମାଜ ବାସ୍ତବତାର ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ ସଂସ୍କୃତିର ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ପ୍ରସଙ୍ଗତଃ କୁହାଯାଏ, ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିର ଗତିମୟତା ଓ ରୂପବୈଚିତ୍ର୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେମିତି କୌଣସି ପ୍ରକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ବାହାର କରିବା କଷ୍ଟକର, ସେମିତି ଲୋକ ସଂସ୍କୃତିର ଅବସ୍ଥାନଗତ ସ୍ୱରୂପକୁ ପରିପ୍ରକାଶ କରିବା କଷ୍ଟକର ।

ସାଧାରଣତଃ, କୋଉଠି କୋଉଠି ଲୋକ-ଅଲୋକ(ରକ୍ଟକ୍ଷଳ-ଘକ୍ଟଭ-ରକ୍ଟକ୍ଷଳ), ଆମେ-ସେମାନେ (ଡର-ଶ୍ୱକ୍ଷରଚ୍ଚ) ଆଦି ଉଚ୍ଚ ନୀଚ ଧାରଣା ତିଆରି ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏଭଳି ଆରୋପ କରିବା ଅସଙ୍ଗତ ମନେହୁଏ । କାରଣ ଆଧୁନିକ ଲୋକସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ପରିଭାଷାରେ ଏଇ ପ୍ରକାର 'ଲୋକ' ଅଗ୍ରହଣୀୟ । ସମାଜର ଯେକୌଣସି ସ୍ତରରୁ 'ଆମେ ସେମାନେ' ଭେଦଭାବ ଦୂର କରି ନିରପେକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ରଖିଲେ ହିଁ ଲୋକ-ଲୋକାୟତ ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ ଓ ବିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଆର୍ଥ-ସାମାଜିକ କ୍ଷମତାକେନ୍ଦ୍ର ବା ସୁବିଧାଭୋଗୀ ସ୍ତର ସହ କେନ୍ଦ୍ରରୁ ଦୂରରେ ଥିବା ଜନଜାତିନିର୍ଭର ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟାର ସମନ୍ୱୟରେ ସଂସ୍କୃତିର ବିକାଶ ଘଟିବା ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଇତିହାସର ବିବର୍ତ୍ତନଧାରରେ ସଂସ୍କୃତିର ବହୁ ରୈଖିକ ରୂପ ଦେଖା ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତରେ ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କୁହାଯାଏ ଯେ, ସଂସ୍କୃତିର ବିଭାଜନ ଏକାନ୍ତ ରୂପେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନୁହେଁ, ତାହା ବହୁଳାଂଶରେ ଆପେକ୍ଷିକ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର ଧାରାରେ ଏବଂ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରବାହରେ ଯେମିତି ବିଭିନ୍ନତା ଦେଖାଯାଏ, ସେମିତି ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କୃତିର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଭିତରେ ପାରସ୍ପରିକ ଆଦାନପ୍ରଦାନରେ ସମ୍ପର୍କ ମଧ୍ୟ ସକ୍ରିୟ ଥାଏ । ଏହି ସକ୍ରିୟତା ଫଳରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସଂସ୍କୃତି ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ ବି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର ଧାରା ଏବଂ ଐତିହାସିକ -ଭୌଗୋଳିକ ଓ ପରିବେଶଗତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନିମନ୍ତେ ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେମିତି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ସେମିତି କ୍ଷେତ୍ର ବିଶେଷରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୁଏ ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ପର୍କ ବା ଧାରାବାହିକ ରୂପ । ଦେଶ ଓ କାଳ ଆଧାରରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ପରମ୍ପରା ନିର୍ମାଣ-ବିନିର୍ମାଣ ଘଟେ । ପରମ୍ପରା ଏବଂ ସମାଜର ବାସ୍ତବତାକୁ ନେଇ ବିକଶିତ ହୁଏ ସମଷ୍ଟିଗତ ସୃଷ୍ଟିଶୀଳତାର ଜୀବନଧାରା ବା 'କ୍ଷସଙ୍ଗସଭଶ କ୍ରୁଷରଭକ୍ଷୁଙ୍କରଭବ' । ସଂସ୍କୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରହଣ ବର୍ଜନ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ରୂପର ଯେଉଁ ଧାରାବାହିକତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ, ସମାଜ ବିଜ୍ଞାନ ବା ନୃତତ୍ତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନ ଭାଷାରେ ତାକୁ କୁହାଯାଏ ସାଂସ୍କୃତିକ ଧାରାବାହିକତା ବା ଉଙ୍କକ୍ଷସ୍ୱଙ୍କକ୍ସବକ୍ଷ ମକ୍ଟଭସ୍ୱସଭଙ୍କଙ୍କ । ଲୋକ ସଂସ୍କୃତି ବିଜ୍ଞାନର ଆଲୋକରେ ସଂସ୍କୃତିର ଏଇ ପ୍ରକାର ବିଭାଜନ ଓ ଧାରାବାହିକାର ସମ୍ପର୍କର ସ୍ୱରୂପକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ବିଶେଷ ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୁଏ ଚକ୍ସସଙ୍କସସ୍ୱସଙ୍କର ଲକ୍ଟକ୍ଷଳ ବଭୟ ଲକ୍ଟକ୍ଷଳ-କ୍ଷସଲର ମକ୍ଟଭସ୍ୱସଭଙ୍କଙ୍କ ତଥା ଆଦିମ, ଲୋକ ଏବଂ ଉଚ୍ଚ ସଂସ୍କୃତିର ଧାରାବାହିକତାର ତତ୍ତ୍ୱ । ମୌଖିକ ଧାରା ଓ ସୃଷ୍ଟି ପୁନଃସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରକ୍ରିୟା ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ବଳୟରେ 'ଲୋକକୃତି-ଲୋକବିକୃତି-ଲୋକାୟତ କୃତି'ର ତ୍ରୟୀ ରୂପ ସଙ୍ଗଠିତ ହୁଏ ଯାହାକୁ ଉଚ୍ଚ-ଲୋକ-ଜନପ୍ରିୟ (ଞ୍ଚକ୍ଷର ଉକ୍ଷବସ୍ୱସମ-ଞ୍ଚକ୍ଷର ଲକ୍ଟକ୍ଷଳ-ଶ୍ୱକ୍ଷର କ୍ରୁକ୍ଟକ୍ରୁଙ୍କକ୍ଷବକ୍ସ) ଧାରାର କ୍ରିୟା ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଜାତ ଧାରାବାହିକତା ବା (ଓଭସ୍ୱରକ୍ସବମସ୍ୱସଭଶ ମକ୍ଟଭସ୍ୱସଭଙ୍କଙ୍କ" ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।(ଇ.କ.ଜବଙ୍କବଭଙ୍କହବଭ / ୧୯୯୧) ଅନ୍ୟ କିଛି ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ- ଲୋକ-ଲୋକାୟତ-ଲୋକପ୍ରିୟ (ରକ୍ଟକ୍ଷଳକ୍ଷକ୍ଟକ୍ସର- କ୍ରୁବକ୍ସବ ଲକ୍ଟକ୍ଷଳକ୍ଷକ୍ଟକ୍ସର-କ୍ରୁକ୍ଟକ୍ରୁଙ୍କକ୍ଷବକ୍ସ କ୍ଷକ୍ଟଙ୍କର) ସୃଷ୍ଟି ସଂଜାତ ବିନିର୍ମାଣ କ୍ରିୟାଶୀଳ ଧାରାବାହିକତା ବା 'ଉର-ମକ୍ଟଭସ୍ୱସ୍ୱକ୍ସଙ୍କମସ୍ୱସକ୍ଟଭବକ୍ଷ ମକ୍ଟଭସ୍ୱସଭଙ୍କଙ୍କ' ହିସାବରେ ଗଣନା କରାଯାଏ ।(ଞ୍ଚଙ୍କସ୍ୱବକ୍ସ ମକ୍ଷ ବସ୍ୱକ୍ଟକ୍ରୁବୟକ୍ଷଚ୍ଚବଚ୍ଚ/ ୧୯୯୦) ଗୋଟିଏ ଦିଗରୁ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ଅବୟବକୁ ଉତ୍ତର ଆଧୁନିକତାର ସ୍ୱୟଂସକ୍ରିୟ ପ୍ରମାଣ ଓ ସନ୍ଦର୍ଭ (ଚକ୍ଟସ୍ୱସ୍ୱ ଙ୍କକ୍ଟୟରକ୍ସଭ ମକ୍ଟଭଙ୍ଗସମସ୍ୱସକ୍ଟଭ ବଭୟ ୟସସ୍ୱମକ୍ଟଙ୍କକ୍ସସ୍ୱର) ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ନିର୍ମାଣ ବିନିର୍ମାଣ ଧାରାବାହିକତାର ପ୍ରବାହରେ ବାସ୍ତବିକତାକୁ ଆଧାର କରି ପ୍ରାନ୍ତ୍ୟାଶ୍ରୟୀ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ସଜୀବତା ସମ୍ପ୍ରସାରିତ ହୁଏ ।

ମୋଟ ଉପରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ଜୀବନ ବାସ୍ତବତାର ବିଶେଷ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ ହିଁ ଲେକାସଂସ୍କୃତିର ଉଦ୍ଭବ, ବିକାଶ ଓ ଅବସ୍ଥାନଗତ ପରମ୍ପରା ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଧାରାବାହିକତାର ରୂପ ଓ ସ୍ୱକୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର ସ୍ୱରୂପ ଅନୁସାରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବିକଶିତ ହୁଏ । ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ କୁହାଯାଇପାରେ ସମାଜ ବିକାଶର ଗତି ପ୍ରବାହ ସଂଜାତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଲୋକସଂସ୍କୃତିର ରୂପ ଓ ସ୍ୱରୂପଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଗଢ଼ିଉଠେ । ଅତଏବ, ଲୋକସଂସ୍କୃତି କୌଣସି ଆକସ୍ମିକ ଉଦ୍ଭବ ବିଷୟ ନୁହେଁ, ତାହା ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ମାନବସମାଜ ଓ ଜୀବନଧାରାର ଉଦ୍ଭବ ଓ ବିକାଶର କ୍ରିୟାପ୍ରକ୍ରିୟାଜାତ ଏକ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣାମ ।

ସହକାରୀ ପ୍ର୍ଫେସର, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ

ବିଶ୍ୱଭାରତୀ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,

ଶାନ୍ତିନିକେତନ-୭୩୧ ୨୩୫(ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ)

ଫୋନ୍- ୯୭୪୯୭୭୩୪୯୯

ମେଲ୍- ହଳଗ୍ବବକ୍ସବଗ୍ପଅଶଙ୍କବସକ୍ଷ.ମକ୍ଟଙ୍କ